

duh i interesi korporativne države (s. 172).

Amerika i danas teži ravnoteži a ne kompromisnom izjednačavanju. To je funkcioniralo do kraja 20. stoljeća, jer je stanovništvo bilo pretežito europskog porijekla. Međutim, u 21. stoljeću američko stanovništvo bit će pretežito »obojeni« – crnci, azijati, hispanjolci s korijenima izvan Europe. Danas već u nekim državnim upravama ne pretežu bjelci. Njima će vjerojatno više značiti Afrika nego Europa. Iz toga slijedi pretpostavka da će puritanizam i prosvjetiteljstvo imati manje društveno značenje nego dosad, pa je pitanje kakva će se ideologija razvijati, pogotovo zato što se »ravnoteža« sve više prenosi na vanjsku politiku. Naime, pitanje je koja je strana američke paradoksi-je jača: prosvjetiteljstvo ili puritanizam? U prvom slučaju će se pokušati visoko cijeliti ideale slobode i tolerancije a protivnike će se pokušati »mrkvom« pridobivati na stranu razuma. U drugom slučaju će zviždati moralni bič i a na drugoj strani obnoviti »sveti rat« i rat protiv »carstva zla« (s. 174).

Knjiga Hansa–Dietera Gelferta, profesora engleske literature, *Tipično američki* vrijedna je studija o pozadini američkog duha i »duše« tipičnog Amerikanca. Pokazuje povijesno oblikovanje američkog duha i neke ključne europske utjecaje. Veoma je korisna studentima društvenih i humanističkih znanosti. U njoj će naći ono što jedna struka sama ne može zahvatiti. Dosad je napisao slične studije: *Tipično engleski. Kako su postali Britanci i što su oni* (1997); *Max i Monty. Mala povijest njemačkog i engleskog humora* (1998); *Mala kulturna povijest Velike Britanije* (1999). Knjigu *Tipično američki* trebalo bi prevesti ne toliko zbog upoznavanja s mitovima i vrijednostima velike nacije, koliko radi poticaja za istraživanjem integrativnih mehanizama i vrijednosti u prošlosti i sadašnjosti hrvatskog društva.

Ivan Cifrić

Jean – Michel Berthelot (Ed.)

ÉPISTÉMOLOGIE DES SCIENCES SOCIALES

Paris, Presses Universitaires de France, 593 str.

S razvojem i diferencijacijom socijalnih znanosti istodobno se i stalno postavlja pitanje njihove epistemologije. Ta je dimenzija bitan konstitutivni moment njihova oblikovanja i njihove spoznajne utemeljenosti. Bez nje bi mišljenje o društvu ostalo u sferi pukog zdravorazumskog, spontanog i impresionističkog umovanja i nikada se ne bi moglo ravnopravno uvrstiti u veliku obitelj modernih znanosti. Ukratko, socijalne su znanosti nezamislive bez svojih općih i posebnih »epistemoloških programa«, u kojima dolaze do izražaja njihove sličnosti i različitosti spram drugih znanstvenih područja. To je imao na umu J. M. Berthelot, profesor sociologije znanja i znanosti i epistemologije na Sorboni, kada je koncipirao ovu zamašnu knjigu–zbornik pod naslovom *Épistémologie des sciences sociales* (Epistemologija socijalnih znanosti), koja sadrži studiozne priloge deseterice autora zaokupljenih epistemološkim problemima socijalnoznanstvenih disciplina.

Definirajući svoju zamisao, Berthelot u predgovoru metodički upozorava da se ne radi o sažetku ili sintezi znanja socijalnih znanosti, o prihvaćanju normativnog ključa filozofije znanosti, ni o pretencioznom »manifestu« koji obznanjuje što bi te discipline trebale biti. »Naša je ambicija, kaže on, analitička. Usredotočena je na razumijevanje okvira mišljenja, spoznajnih operacija, programa i teorija što su ih izgradile različite socijalne znanosti. Njihovo osvjetljavanje ima nesumnjiv didaktički domašaj jer daje promišljenu sliku oblikovanja tih disciplina i epistemoloških problema koji ih prožimaju. U tom smislu, ovo je djelo svojevrsni priručnik, koji naglašeno brine o informativnoj i do-

kumentarnoj strani epistemološke problematike». Tvore ga tri dijela: **Velika poprišta i njihove paradigme, Velika presjecišta, Jedinstvo i pluralnost**.

U prvom su dijelu analitički zahvaćene epistemološke specifičnosti pojedinih socijalnoznanstvenih disciplina (**povijesti, geografije, ekonomije, znanosti o jeziku i komunikaciji, znanosti o društvenom**). Jacques Revel tematizira povijesnu znanost kao jednu od najstarijih disciplina. Podsjeća de je pripadnost povijesti socijalnim znanostima, usprkos uspjehu škole **Anala**, potaknula različite kontroverze i da nipošto nije samorazumljiva. Povijest je množtvne i pluralna i njezina je raznolikost udvostručena **dugim trajanjem** u koje je upisana od Antike do naših dana. Stoga je njezin poredak spoznaje moguće rekonstruirati prema različitim modelima. Revel predlaže konceptualni model koji naziva »poretkom historiciteta« i koji sadrži tri elementa: konstrukciju odnosa prema povijesnom vremenu; spoznajne modalitete znanja o prošlosti; oblike izražavanja tog znanja. Polazeći od toga može se ustvrditi da je, u rasponu od Antike do danas, došlo do smjene dvaju pristupa: vrijednosti egzemplarnosti, narativnosti i retorike, koje su oblikovale staru historiografiju, u osamnaestom su stoljeću zamijenjene novim poimanjem povijesne znanosti koje se oslanja na **izvore**, to jest na »kontrolirani diskurs« o određenom tipu realnosti. Ideja »kontrole« ili »vjerodostojnosti« prisutna je od početaka povijesti i sadržana je u definiciji informatora ili svjedočanstva što su nam ga ostavili stari naraštaji. No ta ideja dobiva središnje značenje tek u modernoj povijesti kada se razvila **kritika izvora** i kada se počeo tražiti oslonac u pomoćnim disciplinama koje istražuju materijalnost tragova. Odatle je i proizišao osnovni epistemološki postulat moderne historiografske discipline koji je izražen u poznatom Rankeovu zahtjevu da »treba pokazivati kako su se stvari doista dogodile«. To je neosporno važan zahtjev, ali danas se slika komplicira

imamo li na umu razne, po rezultatima ingeniozne pristupe, kao što je već spomenuti pristup škole **Anala**, potom program britanske škole **Past and Present**, **historijska sociologija** u Sjedinjenim Državama te **nova njemačka socijalna povijest**. Stoga Revel i kaže: »Bilo bi dobro odmah podsjetiti čitatelja da se povijest, kako u krugovima njezinih vlastitih praktičara tako i u krugovima stručnjaka drugih socijalnih znanosti, ni na kraju dvadesetog stoljeća ne smatra posve socijalnom znanosti. Iz toga ne treba izvoditi konačne zaključke, ali u tome je sadržana naznaka za razumijevanje asimetrija koje su postojale i još uvijek postoje među tim područjima spoznaje«.

Geografiju, koja je ovdje svrstana u socijalne znanosti i čijom se epistemologijom rijetko tko bavi, razmatra Jean-François Staszek. On konstatira da je ta disciplina, nakon određenog razdoblja relativnog konsenzusa o njezinom predmetu i metodama, danas dospjela u fazu »raskida« koji iziskuju teorijsku refleksiju. U svojim počecima geografija je bila znanost o »ljudskom prostoru«, a danas ona problematizira taj pojam i pokazuje interes ne za »supstanciju« (ili »formu«) nego za **odnos**, odnos čovjeka i njegova prostora koji je promjenjiv i bremenit smislom, tako da »najkraći put između dviju točaka nije nužno pravocrtan«. Dok je klasični geografski pristup izrazito naglašavao »posebnost mjesta« i »regiju« smatrao jedini- com analize, u modernoj se geografiji razvija **kvantitativni pristup** koji je usredotočen na istraživanje zakona prostorne organizacije, na statističku analizu podataka i konstrukciju modela. No i ta **neopozitivistička** epistemološka orijentacija nailazi na osporavanja koja dolaze do izražaja u **geopolitičkim, kulturalističkim, fenomenološkim i postmodernističkim** pristupima. Ostaje, međutim, činjenica da se ta znanost sve više otvara prema sociologiji i ekonomiji i da te, kao i druge socijalne znanosti, pokazuju sve više interesa

za prostornu dimenziju i za radove geografa.

Ekonomika je znanost, kako to pokazuje Bernard Walliser, relativno rano izgradila »teorijsku i konceptualnu armaturu« koja, usprkos osporavanjima i raskidima, ostaje njezinom »kičmom«. Zahvaljujući tome, ta se znanost stalno obogaćuje unutrašnjim specijalizacijama i otvaranjem novih područja. Za razliku od drugih disciplina nju je moguće sustavno izvoditi polazeći od triju entiteta: **novca, institucija i vremena**. Tijekom posljednjih pedesetak godina poimanje tih entiteta znatno je »izbrušeno«, tako da je njihova svojstva i relacije moguće promatrati u sklopu strogih **formalnih modela**. Ta »čvrsta logička armatura« i njezina tijesna povezanost s razvojem ekonometrijskih tehnika omogućuju suvremenoj ekonomiji da uspostavi »dedramatizirani« dijalog između **ortodoksije i heterodoksije**: između keynesijanske i marksističke struje pedesetih godina, između institucionalističke, kognitivističke i evolucionističke struje posljednjih godina dvadesetog stoljeća. Dajući sintetičku ocjenu ekonomske znanosti, Walliser kaže: »Socijalne znanosti doživljavaju ekonomiju kao prototip monolitnog pristupa, svedenog na teorijsko proučavanje naglašeno determinističkih modela koji su empirijski slabo utemeljeni i opasno operacionalni. No istina je da su i same socijalne znanosti sve naklonjenije otvrdnjavanju svojih postupaka te da, primjerice, pribjegavaju **predmodeliranju** društvenih mreža ili uzročnih obrazaca. S druge strane, ekonomija se prema socijalnim znanostima odnosi kao prema svojevrsnim pomoćnim disciplinama koje služe njezinom empirijskom obogaćivanju i upotrebnoj korisnosti njezinih modela. Međutim, ispostavlja se da ekonomija mora s njima surađivati na ravnoj nozi kako bi prikupila i interpretirala terenske činjenice, osobito one koje se odnose na konkretne probleme radnih odnosa i probleme razvoja«.

Znanost o jezicima, komunikaciji i sustavima značenja, koja zauzima središnje mjesto u zapadnoj kulturi, bavi se Daniel Bougnoux. On, u povijesnoj perspektivi, zahvaća raspon od de Saussurea do Searla, i unutar toga raspona analizira »strukturalistički moment«, generativnu lingvistiku i Peircevu semiopragmatiku. No najviše mu je stalo do toga da prati onu struju koja je inaugurirana »saussureovskim rezom«, doživjela razna grananja u lingvistici, antropologiji, semiologiji i psihanalizi te se suočila s raznim alternativnim pristupima (Pierce, Chomsky, Austin), koji podjednako predstavljaju referencijalne temelje suvremenih radova. Na taj način Bougnoux istodobno dotiče glavne probleme koji pokazuju kako se znanosti o jeziku, shvaćene u širokom smislu, sučeljavaju s drugim društvenim znanostima. Koje je razgraničenje između svijeta znakova i svijeta stvari, koji to raznovrsni parametri određuju čin značenja, jesu li jezici nesvodivi arbitrarni sustavi ili specifične manifestacije jedne te iste opće gramatike – to su samo neka od pitanja koja se postavljaju u tom problematskom sklopu. Iz autorovih razmatranja proizlaze tri zaključka: s onu stranu prvotnog logocentrizma pojavljuju se druge semiotike (semiotike ikone i označavanja); s onu stranu sustava jezika »energetizam« govora i njegovi performativni učinci postavljaju pitanje simboličke, relacione ili komunikacijske (a ne samo kognitivne) djelotvornosti naših semiotičkih razmjena; utvara opće gramatike, u golemoj raznolikosti idioma, dovodi danas znanosti o jeziku u dijalog s logičarima i antropozima spoznajne.

Sociologija, demografija, antropologija i socijalna psihologija često se označavaju zajedničkim izrazom »socijalne znanosti«. Jean-Michel Berthelot predlaže da ih se naziva »znanostima o društvenom«. Povijesti su im specifične, različiti su im problemi i postupci, ali im je zajednički **epistemološki prostor** kojemu je svojstven primat **racionalističkog i eksperi-**

mentalnog modela. Taj je prostor, međutim, uzburkan i kompleksificiran djelovanjem dvaju faktora. Prvo, od kraja devetnaestog stoljeća formulirano je alternativno epistemološko stajalište utemeljeno na oprekama između prirodnih znanosti i duhovnih znanosti, objašnjenja i razumijevanja, eksperimentalne umnosti i interpretativne umnosti. Drugo, oblikovani su razni programi i teorije, koji analiziraju i istraživanje uzroka zaokreću prema analizama i istraživanjima struktura, funkcija, smisla, razloga itd. Raznolikost i pluralizam, koji proizlaze iz tih kretanja, izražavaju se u odjelitim i polemičkim epistemološkim pozicijama, što je u konačnici omogućilo »ocrtavanje polja« organiziranog oko triju polova, a to su: 1) **pozitivistički, logiciistički i kognitivistički** pol koji oscilira između različitih verzija povezanih jednom zajedničkom značajkom — **stavljanjem subjekta u zagrade**; pripada mu, primjerice, socijalna psihologija koja je osloncem na kognitivizam postigla nesumnjive uspjehe; tom polu pripada i strukturalizam, iako je potpuno oprečan logičkom atomizmu pozitivističkog smjera; bliska mu je i sociologija Pierrea Bourdieua, koja odbacuje logički atomizam ali je sklona svođenju aktera na funkciju pučkih agenata; 2) **tekstualistički, konstruktivistički, relativistički** pol koji odlikuje značajna filozofska i literarna referencijalnost (Wittgenstein, Austin, Foucault, Derrida, Althusser, lacanovska psihoanaliza, Baudrillardova literarizirajuća sociologija itd.); karakterizira ga zaokret prema lingvistici, koji dolazi do izražaja u etnometodologiji i sociologiji znanosti; deklarira se kao kontekstualizam jer polazi od pretpostavke da socijalno djelovanje i iskazi zadobivaju svoj smisao samo po tome što je subjekt uklopljen u neki kontekst; 3) **pol neredukcionističkog racionalizma** koji nastoji sačuvati privrženost zahtjevima znanstvenosti, izlaganja i dokazivanja i istodobno ostati otvoren prema analizi i uvažavanju različitih struja; tvore ga dva smjera, fundamentalistički (Giddens, Ha-

bermas, weberovska tradicija), koji teži logičkoj obnovi socijalnih znanosti oko izvjesnog broja zajedničkih kriterija, i analitički (Boudon, analitička epistemologija), koji propituje prostor spoznaje socijalnih znanosti kako bi se izlučila pravila njihova oblikovanja i funkcioniranja.

Što se **sociologije** tiče, Berthelot ističe da njezina specifična **disciplinarna kultura** nema tako jasno »središte varijacija« kao druge »znanosti o društvenom« (demografija, antropologija, socijalna psihologija). Pa ipak, on identificira tri značajke koje su sadržane u najvećem dijelu njezinih brojnih varijacija: interes za **modernost**, to jest ne samo za društveno općenito već za prepoznavanje i tematizaciju svijeta u stalnom kretanju, koji se oblikuje od sedamnaestog stoljeća i raskida s prijašnjim ravnotežama; sklonost **empirijskim činjenicama**, koja se oslanja na »bateriju tehnika« prikupljanja i obrade podataka, podvedivih pod zajednički naziv **anketa**, što je do punog izražaja došlo relativno kasno, tek u razdoblju između dvaju svjetskih ratova; nastojanje da se konstruira **opća**, znanstveno i teorijski pertinentna spoznaja, što se uvijek svodi na pitanje može li sociologija, poput drugih znanosti, elaborirati **zakone** društvenog i jesu li ti zakoni jednostavne statističke pravilnosti, zakoni razvoja, zakoni koji impliciraju razumijevajući kriterij, ili ona pak rasuđuje prema nekom drugom modelu, primjerice prema modelu filozofske teorije koja zbiljsko izvodi iz »konceptualne arhitektonike«.

Iz navedenih opisa i konstatacija nije teško izvesti zaključak da se razne socijalne znanosti, usprkos specifičnostima svojih povijesti, susreću sa srodnim predmetima te ustanovljuju istraživačke obrasce i teorije koji su često prenosivi iz discipline u disciplinu. Tako se njihova vlastita područja bavljenja obogaćuju interdisciplinarnim refleksijama najrazličitijih oblika. Upravo se time bave prilozi u drugom dijelu knjige, obrađujući neke od problema na kojima se pokazuje kako epistemo-

loško pitanje »presijeca« različite socijalne znanosti. Jedno od tih pitanja jest **djelovanje i spoznavanje**, a tematizira ga Pierre Livet. Propitujući djelovanje, osobito u okviru metodološkog individualizma, socijalne znanosti postuliraju da se promatrana ponašanja mogu svesti na spoznajne elemente (»razloge aktera«), koje je moguće dokučiti samo preko drugih ponašanja (primjerice, onoga što govore akteri). Tu se javlja velika epistemološka teškoća koja je raznoliko elaborirana u programima socijalnih znanosti usredotočenih na djelovanje. Livet izlučuje tri elaboracije: elaboraciju **ekonomije** koja postulira racionalnost aktera; elaboraciju **etnometodologije** koja uvodi moment »interaktivne spoznajne sposobnosti«; elaboraciju **sociologije** koja se kreće od sustava prema akterima. Napominje da je prva potaknula najopsežniju literaturu i to objašnjava nepodudarnostima između zbiljskih društvenih ponašanja i pretpostavljenog racionalnog računa koji se pripisuje akterima. Livet izlaže različite sociološke varijante »usredotočenosti na spoznajne sposobnosti aktera« a usput pokazuje koliko je ta perspektiva plodnosna za geografiju i povijest.

Povijest i struktura, dijakronija i sinkronija, transverzalni i longitudinalni pristupi – to je drugo područje na kojemu se pokazuje kako epistemološka tematika »presijeca« i prožima različite socijalnoznanstvene discipline. Time se, u eksplikativnoj perspektivi, bavi Robert Franck. On se pita ne bi li eksplikacija u socijalnim znanostima iziskivala da se više pažnje posveti važnosti povijesti. Riječ je naime o tome može li povijest kao disciplina dati eksplikativni doprinos drugim socijalnim znanostima. Pri tome se Livet poziva na Braudelovu distinkciju **povijesnih vremena** i njegovo određenje **dugog trajanja**, koje udovoljava zahtjevu uvažavanja povijesne znanosti. Kritičkom analizom eksplikacije koja empirijske mehanizame razdvaja od teorijskih uvjeta (modela ili struktura u Lévi Straussovom smislu) do-

lazi do zaključka da je moguće razumjeti i razriješiti prijepor između povijesti i strukture, koji je proizašao iz strukturalizma. Povijest se, kaže on, ne odnosi na teorijske uvjete već na empirijska determinante očitovanja fenomena. Stoga se problem sastoji u tome da se precizira kako povijest doista može pridonijeti toj eksplikaciji. Franck, u tom pogledu, predlaže kritičku analizu dvaju modaliteta takvog doprinosa u ekonomiji: doprinosa evolucionističke ekonomije i doprinosa marksističkog pristupa. Na kraju postavlja jedno od uvijek izazovnih epistemoloških pitanja: Je li »logika« povijesti usporediva sa »zakonima« prirode? Komentirajući ga, odgovara: »Oni koji su si u devetnaestom stoljeću postavili zadatak da otkriju logiku povijesti nisu to promišljali u okviru empirističke epistemologije i nisu bili toliko naivni da slijed događaja uzdižu na rang zakona. Njihova se ambicija sastojala u tome da zakone povijesti otkriju proučavajući empirijske i teorijske uvjete bez kojih povijest ne bi bila ono što jest. Oni su na taj način na povijest prenijeli program što su ga utemeljili Bacon, Galilej, Descartes i Newton kako bi otkrili logiku prirode. Za klasike su zakoni prirode teorijski i empirijski uvjeti po kojima su promatrani prirodni fenomeni mogući...Iz prirode proizlaze zakoni prirode a iz povijesti zakoni povijesti. Povijest se ne odigrava unaprijed. Otkrivanju zakona povijesti možemo se nadati samo izučavajući povijest«.

Odnos između **holizma** i **individualizma** treći je problematsko-epistemološki sklop koji »presijeca« socijalne znanost tijekom cjelokupne njihove povijesti. Taj problem razmatra Bernard Valade, pokušavajući rasvijetliti njegove terminološke i dugoročno-teorijske aspekte. Razjašnjavajući prije svega semantički prostor u kojemu su se razvijala ta dva termina, on ističe povezanost s misaonim tradicijama koje sežu od prosvjetiteljstva do Antike. Holizam i individualizam prolaze kroz različite oscilacije, ovisno o tome shvaća li

ih se na ontološki, epistemološki, etički ili objektivistički način. No u socijalnim je znanostima bitna metodološka dimenzija tog prijevora i baš je ona bila poticajna za razmišljanja autora kao što su Hayek, Popper, Raymond Boudon, Louis Dumont i drugi. Ta je dimenzija povezana sa središnjim problemom eksplikacije i ona je otvorila rasprave koje su, od kraja devetnaestog stoljeća, suprotstavile zagovornike objašnjavajućeg modela i pristalice razumijevajućeg modela u socijalnim znanostima. Rekapitulirajući različita stajališta, od neokantizma krajem 19. stoljeća do neopozitivizma novijih desetljeća (uključujući, dakako, Bečki krug), Valade u znatnoj mjeri nijansira tokove te rasprave, razgraničuje se od njezinih ideoloških i manihejskih elaboracija te poziva na komplementarno i razborito tumačenje njihovih izraza i procedura.

Četvrto problematsko područje »epistemoloških presjecišta« odnosi se na **sin-taksu** kakva se primjenjuje u pisanju socijalnih znanost. O tom problemu piše Jean-Claude Gardin, koji podsjeća na staru opreku između **nomotetičkih** i **idiografskih** pristupa, formuliranu u krugovima njemačkih filozofa krajem 19. stoljeća, ali se ponajviše bavi novijom raspravom o »modelu i priči« u socijalnoznanstvenim disciplinama. Definirara različita značenja u kojima se mogu pojmiti ta dva izraza te pokazuje njihove kompleksne odnose. Konstatira da nema priče koja na određen način ne modelira stvarnost, kao što nema ni modela koji može pobjeći od nužnosti komentara na prirodnom jeziku. Ta međuprožimanja proizlaze prije svega iz **polisemije** izraza i iz mogućnosti da se svaki put definira njihova »jaka« i njihova »slaba«, mnogo labavija verzija. Ipak je moguće ustanoviti argumentaciju svakog stajališta u njihovoj pretenziji da definiraju jezik socijalnih znanosti. Modeliranje, to jest **formalizaciju** i **kvantifikaciju**, jedni smatraju glavnim jamstvom znanstvenosti, pri čemu se važenje prirodnog jezika svodi samo na mogućnost

komentara ili uvjeravanja. Za druge pak modeliranje je redukcionističko i utoliko ono ne može udovoljiti zahtjevima utvrđivanja **smisla** i **posebnosti**, što je isključivo »posao« priče. J.C. Gardin pokušava rasvijetliti taj epistemološki prijevor i njegove perspektive te iz toga izvodi mogućnost jasnog razlikovanja i »zdrave suradnje« između modeliranja i literature, isključujući opetovano pozivanje socijalnih znanosti na neki hipotetički »treći put«.

U trećem dijelu knjige sadržani su prilozi koji na višoj razini općenitosti, a ne kao »iluzorna sinteza«, pokušavaju postaviti određeni broj epistemoloških i ontoloških problema svojstvenih socijalnim znanostima kao takvima. J.M. Berthelot razmatra spoznajne operacije u različitim disciplinama i ispituje kako se njihova **pluralnost** i **raznovrsnost** može svesti na stanoviti broj određenih orijentacija. Preuzimajući Lakatosov koncept **istraživačkog programa** i razlikujući ga od Kuhnovog koncepta **paradigme**, on pokazuje mogućnost tumačenja pluralnosti pristupa i teorija. Pokazuje se naime da je programe, u Lakatosa definirane određenim brojem temeljnih aksioma, moguće grupirati u obitelji vođene jednim zajedničkim analitičkim obrascem, to jest jednom smjerdavnom spoznajnom operacijom, koja utvrđuje pravac objašnjavanja uzroka, funkcija, intencionalnosti itd. No valja voditi računa o tome da se stroga primjena koncepta programa u socijalnim znanostima sučeljava s tri teškoće. Tu je ponajprije **empirijska** teškoća, jer se postavlja pitanje gdje povući crtu međusobnih programatskih razlika, ustanoviti jesu li, primjerice, marksizam i freudizam programi, kako utvrditi što je doista znanstveni program a što samo teorija itd.? Tu je potom **analitička** teškoća, jer se postavlja pitanje kako, nakon utvrđenih razlika, otkriti aksiome i ono što Lakatos naziva »čvrstom točkom«, utoliko više što nas racionalna rekonstrukcija ne dovodi do »pročišćenih« teorija već do labavih kon-

strukcija s često neodređenim rječnikom? Tu je napokon i **teorijska** teškoća jer se otvara pitanje načela od kojega polazimo u izboru aksioma. To načelo ne može biti formalno već implicira neko semantičko stajalište, kao i odeređenu predodžbu stvarnosti i spoznaje. Pa ipak, bez obzira na navedene teškoće, obrasci, koji su u »radu« spoznaje prisutni već od organizacije podataka, to jest od pretvaranja informacija u činjenice, istodobno omogućuju da se ocrta struktura spoznajnog prostora primjerenog socijalnim znanostima. On se organizira oko triju polova koji uključuju epistemološke i ontološke angažmane: **naturalističkog** pola, **intencionalističkog** pola i **simbolističkog** pola. Dok svi ti polovi, s jedne strane, teže da njihova eksplikacija bude »krajnja«, dotle, s druge strane, postoji obrnuta tendencija da se oni artikuliraju u objedinjenu teoriju. To je, zaključuje J.M. Berthelot, jedno od temeljnih kretanja opće teorijske refleksije u socijalnim znanostima.

Odnosom prema filozofiji bavi se Ruwen Ogien koji to pitanje odmah označava kao »tegotni izazov«. U panorami filozofskih orijentacija on izabire **analitičku filozofiju** čije se epistemološke i ontološke preokupacije danas najviše isprepliću s preokupacijama socijalnih znanosti. Ogienova je analiza više konceptualna nego historijska i odnosi se ponajprije na pitanje »opravdanja«. Rekapitulirajući ideje filozofije znanosti i njezine početne normativne pretenzije, on ukazuje na teškoće koje se pojavljuju kada se pojmu »socijalne znanosti« želi pripisati homogeni konceptualne sadržaj. Služeći se analitičkom metodom, raznolikost objašnjava stanovitim brojem fenomena i temeljnih stajališta, koji omogućuju stalnu debatu, kao što je ona između holizma i individualizma. Na taj se način razaznaje epistemološki problem eksplikativne prikladnosti (pertinentnosti) društvenih faktora odnosno ontološko pitanje uzročnog djelovanja tih faktora. Upozorava da je to pitanje vrlo delikatno. Za filozofiju

je nemoguće da se uzročno djelovanje pripisuje **nefizičkim** entitetima kao što su država, struktura obitelji i religija. No odbacivanje te mogućnosti istodobno može biti i vrlo štetno. Stoga se pribjegava »mekšoj« koncepciji objektivnosti društvenih fenomena i uzročna se svojstva povezuju s »običnom psihologijom«, sa željama, vjerovanjima i preferencijama. Ali i odatle nastaju različiti epistemološki, metodološki i ontološki problemi koji se susreću s različitim prijepornim pitanjima filozofije duha i epistemologije. Postavlja se, primjerice, pitanja o realnosti vjerovanja, o načelu milosrđa, o uzrocima i razlozima itd. Svoju teorijsku alternativu Ogien formulira u obliku aporije: socijalne su znanosti izgleda osuđene na to da uzročnu moć pripisuju nadindividualnim nefizičkim entitetima ili da pribjegavaju običnoj psihologiji i njezinim ograničenjima. Tumačeći tu aporiju on kaže: »Prema jednoj od glavnih tradicija istraživanja, dobra se socijalna znanost može stvarati samo na nadindividualnoj razini. Njezine se prosudbe mogu potvrditi samo na toj razini. Na toj se razini moguće osloboditi i svakog konfuznog vokabulara obične psihologije (vjerovanja, želja, intencija, svijesti itd.) i njezinih eksplikacija koje su bez ikakva informativnog interesa...Međutim, u toj se tradiciji također priznaje da se socijalna znanost, želi li biti doista dobra, ne može zadovoljiti nadindividualnošću. Ona mora izbjegavati da svojstva ljudskih individua (želje, misli, vjerovanja, volju itd.) i fizičkih individua (održavanje uzročnih veza) pridaje nadindividualnim entitetima. Jesu li ta dva zahtjeva kompatibilna? Nedvojbeno. No ako se oba respektiraju čini se da socijalna znanost gubi svoj razlog postojanja, svoju sposobnost objašnjavanja. Ako strogo respektiraju te zahtjeve, tada socijalnim znanostima ostaju samo korelacije koje se mogu beskonačno istančavati a da nikad ne dosegnu neki zbiljski mehanizam. Da bi dospjele do eksplikativne moći socijalne znanosti moraju odbaciti jedan ili dru-

gi od tih zahtjeva. Ili odbaciti prvi zahtjev i izricati eksplikacije na razini vjerovanja, želja i individualnih zahtjeva; ili pak odbaciti drugi zahtjev i uzročnu moć pripisivati nadindividualnim entitetima».

Rade Kalanj

Franz Josef Radermacher

RAVNOTEŽA ILI RAZARANJE

Eko-socijalno-tržišno gospodarstvo kao ključ svjetskog održivog razvoja

Intercon; Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2003, 322 str.

Sedam mjeseci nakon tiskanja knjige Franza Josefa Radermachera* pod naslovom *Balance oder Zerstörung* (Ökosoziiales Forum Europa, Wien 2002, 312 str.), knjiga je prevedena na hrvatski jezik. Predgovore knjizi, osim izdavača, napisali su Josef Riegler, predsjednik Eko-socijalnog foruma Europa i bivši vicekancelar Republike Austrije te Uwe Möller, glavni tajnik Rimskog kluba (*Club of Rome*). Autor je napisao predgovor za hrvatsko izdanje.

Osim spomenutih predgovora knjiga sadrži 30 poglavlja: 1. *Uvod*, 2. *Izazov održivog razvoja*, 3. *Europska iskustva: o ulozi mehanizama sufinanciranja*, 4. *Tehnički napredak, dematerijalizacija, faktor 10*, 5. *Povratni učinak: veća potrošnja unatoč dematerijalizaciji*, 6. *Kako se mjeri stvaranje vrijednosti i rast? Rast u skladu s održivošću nasuprot kanibalizirajućem rastu*, 7. *Iskorištavanje s pomoću ekonomskog uređenja: zelena kartica i drugo*, 8. *Potrebe sporazuma između Sjevera i Juga: sufinanciranje kao ključ*, 9. *Uloga načela supsidijarnosti u okviru svjetske uprave (global governance)*, 10. *Ugovor iz Kyota: trgovina pravima onečišćenja*, 11. *Središnja uloga svjetskog socijalnog izjednačenja: pitanje pravednosti (equity)*, 12. *Faktor pravednosti (equity faktor)*, 13. *Socijalno izjednačenje: relativni ili apsolutni pristup*, 14. *Djelovanje socijalnog izjednačenja na srednje slojeve*, 15. *Generacijska pravednost, odr-*

živi razvoj i socijalno izjednačenje, 16. *Stanje globalnog aparthejda*, 17. *Potreba za prijelazom na svjetsku unutrašnju politiku*, 18. *Program za bolji svjetski poredak: formula budućnosti 10- >4:34*, 19. *Kina i Indija: problemi današnjih procesa dostizanja pod uvjetima WTO-a*, 20. *Uvrštavanje logike WTO-a u okvire eko-socijalnog dizajna*, 21. *Značenje logike slobodne trgovine u povijesnoj perspektivi*, 22. *Krise na tržištu kapitala: poslovna nesreća ili sustav?*, 23. *Može li zabrana kamata riješiti problem na Zemlji?*, 24. *Poljoprivređa kao pokus: eko-socijalni model u području poljoprivrede*, 25. *Četiri moguće budućnosti za svijet*, 26. *Eko-diktatura i sigurnosti usmjereno zavođenje: nekoliko razmišljanja o aktualnoj politici SAD-a i Izraela*, 27. *Sasvim obrnuta rasprava: potreba dvostruke strategije*, 28. *Koraci prema boljem svjetsko-ekonomskom dizajnu: kako bi se moglo postupiti?*, 29. *EU kao uzor: započnimo (let's do it)*, 30. *Sažetak i programski prijedlog te njegovo uvrštavanje u aktualne inicijative*.

U dodatku knjige navedene su ključne riječi kojima se u bitnome prezentira sadržaj i misaoni sklop knjige. S obzirom na važnost tih pojmova navest ćemo neke od njih: aparthejd, 11. rujna 2001., ekodiktatura, eko-socijalno-tržišno gospodarstvo, faktor 10, generacijska pravednost, globalizacija, nevladine organizacije, povratni učinak (bumerang efekt), pravednost (*equity*), socijalno tržišno gospodarstvo, sposobnost za budućnost (*Zukunftsfähigkeit*), svjetska vlada (*global governan-*

* F. J. Radermacher (1950), matematičar i ekonomist. Doktorirao je iz matematike (1982). Od 1983. do 1987. profesor primijenjene informatike na Sveučilištu u Passau. Od 1987. voditelj Istraživačkog instituta za obradu znanja orijentiranu na primjenu (Forschungsinstitut für anwendungsorientierte Wissensverarbeitung) u Ulmu. Obavljao je odgovorne funkcije u svezi primjene znanja u oblikovanju održivog razvoja. Od 2001. godine zamjenik je predsjednika je Eko-socijalnog foruma Europa. Napisao je preko 200 radova s područja primijenjene matematike, informatike, teorije sustava.